

VOLKER KOHLHEIM Wilhelm Raabe 1864-es, *Az éhség papja* című regényéből kiindulva arra keresi a választ, hogy a német realista polgári irodalomban milyen szerepet játszik a hivatást gyakorló réteg, illetve hogyan válnak az irodalmi alakok nevei a foglalkozások reprezentációivá (359–391).

A *Namen und Berufe* című kötetben tehát 18 munkát olvashatunk német és angol nyelven, amelyek középpontjában a foglalkozásnevek állnak. A szerzők különböző időszakokat és településeket vizsgálnak annak tekintetében, miként alakultak ki a foglalkozásnevekből a családnevek.

STEINMACHER DÓRA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3177-0628>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Két monográfia és egy névszótár a középkori magyar személynévadásról

1. SLÍZ MARIANN, *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017. 179 lap – 2. MARIANN SLÍZ, *Personal Names in Medieval Hungary* [Személynevek a középkori Magyarországon]. *Beiträge zur Lexikographie und Namenforschung* 9. Baar-Verlag, Hamburg, 2017. 214 lap – 3. SLÍZ MARIANN, *Anjou-kori személynévtár 1343–1359*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017. 334 lap

1. SLÍZ MARIANN 2017-ben megjelent gazdag tudományos „termésének” három kötete magyarul és angolul tárja a szakmai közönség elé az Anjou-kori magyarországi személynévadás és személynévhasználat jellemzőit. Szoros tematikus összetartozásuk indokolja, hogy a három kötetet együtt mutassuk be a középkori személynévadás iránt érdeklődő olvasóknak. A két magyar nyelvű kötet a *Személynévadás az Anjou-korban* (Históriaantik, Budapest, 2011) című monográfia, illetve az *Anjou-kori személynévtár 1301–1342* (Históriaantik, Budapest, 2011) folytatása.

2. A *Személynévvizsgálatok a középkori Magyarországról* című monográfia a középkori nevekkal foglalkozók számára írt módszertani segédkönyvként is olvasható: a bevezetőt követő négy önálló fejezet mindegyikében hangsúlyosan jelennek meg módszertani kérdések és megoldási javaslatok.

Az 1. fejezetben (13–15) a szerző a forrásait, főbb kérdésfelvetéseit és összesített korpuszának jellemzőit ismerteti. Ez utóbbi két adatbázisnak – a korábbi, 1301–1342-es időszakra vonatkozóknak, illetve az aktuális, 1343–1359-es korszakot felölelőnek – az egyesítésével alakult ki.

A 2. fejezetben (17–79) a szerző az összevont korpusz alapján mutatja be a 13–14. század névadásának jellemzőit, mind a birtokos rétegben, mind pedig a polgárok, mezővárosi polgárok és a jobbágyok között. A korpusz adatai a férfinevek körében a *János* és

Miklós kiugró gyakoriságáról tanúskodnak, a korszakra általában jellemző volt a (főként görög–latin eredetű) jövevénynevek dominanciája (minden rétegben 90% fölötti aránnyal). Ebben a fejezetben a szerző áttekinti a férfinevek eredet szerinti rétegeinek 1223–1359 közötti változását is. Hasonló módszertannal dolgozza föl a női nevek alakulását, s itt sem láthatunk jelentős különbségeket az egyes társadalmi rétegek névhasználata között: az *Erzsébet* és a *Margit*, utánuk pedig az *Ilona* és az *Anna* található minden lista élén. A korpuszra itt a görög–latin eredetű (egyházi), illetve a német eredetű nevek túlsúlya jellemző, az időbeli változást a jövevénynevek folyamatos térhódítása és a magyar nevek arányának visszaszorulása jellemzi a 13–14. században.

A 2. fejezet fontos részét képezi a névváltozatok bemutatása (37–56). A szerző kitér az átvett nevek számos alakváltozatának kérdésére (pl. *Egidius: Egud ~ Egyd ~ Egyed ~ Egyud*, ill. *Anna: Annus, Anich ~ Anych, Anith ~ Anyth, Anitha*), mind helyesírás-, mind grammatikatörténeti szempontból elemzi őket, és bemutatja a latin alapnevek és vulgáris megfelelőik közötti összefüggéseket. Az elemzés körültekintően szemügyre veszi többek között a névváltozatok időbeli változásának kérdését is. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a 14. század első hat évtizedében a férfinevek névváltozatai az élőnyelvi használatban egyre inkább visszaszorultak. (A női nevekkel kapcsolatban hasonló tendenciákat a csekély adatmennyiség miatt nem lehet kimutatni.)

A nyelvi eredet meghatározásának módszertanát a *Jolánta* név alapján mutatja be a szerző (56–63). Eközben a genealógiai kutatások eredményeit is hasznosítja (56–79), és többek közt IV. Béla magyar király lányának, Boldog Jolántának a neve alapján meggyőzően igazolja a több generáción át tartó névöröklést. Hasonlóan szemléletes annak bemutatása, hogyan befolyásolták a (nemesi) házassági kapcsolatok például a *Dorottya* név magyarországi elterjedését. Önállóan is kitűnően olvasható mikroelemzés mutatja be az irodalmi eredetű egyénnevek (*Hektor, Trisztán, Médea*) adását a névöröklés szempontjából.

A 3. fejezetet (81–122) a megkülönböztető névelemeknek (családnévelőzményeknek) és a családneveknek szenteli a szerző, kitüntetett figyelmet fordítva a magyar névtudomány egyik alapvető kérdésére: mikor alakultak ki a magyar családnevek. A családnevek (és előzményeik) kialakulásának folyamatát bemutatva többször is utal arra, hogy a történeti névtan a végletekig ki van szolgáltatva a forrásoknak. A szerző különböző típusú (*filius, de, dictus, de genere*, illetve ezek kombinációi) és korú (14–16. századi) családnévelőzmények összevetését végzi el eltérő nyelvű (latin és német), illetve típusú források (oklevelek, pápai tizedjegyzékek, számadáskönyvek, összeírások) alapján, s az összehasonlításokból az élőszóbeli névhasználatra is tud következtetni.

A szerző néhány esetben föl tudja sorakoztatni a „bizonyítottan öröklődő korai névelemek, azaz talán már családnevek” (97) 14. századi viselőit. Ugyanakkor megállapítja, hogy ebben a korszakban még sokkal gyakoribbak a különböző forrásokban cserélődve megjelenő megkülönböztető névelemek. A latin nyelvű oklevelek mellett a szerző a német források tanulságait is összegzi, kiemelve, hogy ez utóbbiak „a latinnál jobban tükrözik az élő nyelvhasználatot” (103). Ebben a fejezetben a szerző a nőkkel kapcsolatban használt családnévelőzményeket is bemutatja, miközben arra a megállapításra jut, hogy a férfinevekhez képest a nők megnevezésével kapcsolatban csak később tűnnek fel a családnévelőzmények. Finoman hangolt, a források sokféleségének megfelelően sok szempontot felvonultató elemzése eredményeképpen arra a következtetésre jut, hogy a 14. században alig, a 16. században azonban már bizonyíthatóan léteztek öröklődő családnevek (84).

A 4. fejezet (123–140) a kései ómagyar kori oklevelekben előforduló személynévfordításokkal foglalkozik. A módszertani kérdések között tárgyalja a szerző a scriptorok feltételezett két- vagy többnyelvűségét, annak kialakulását és a kétnyelvűségnek a lejegyzésre gyakorolt hatását. A szerző VERMES ALBERT terminológiájára támaszkodva a (tágan értelmezett) névfordítás négy esetét különíti el: a változatlan átviteltől a célnyelvi megfelelő behelyettesítésén és a szó szerinti fordításon át a modifikációig, vagyis a nagyobb változtatásokig. A szerző mind az egyénnevek, mind a megkülönböztető névelemek különböző (egyénnévi, helynévi, közszoói) típusainak fordítását vizsgálja magyar–latin, magyar–német és magyar–cseh nyelvirányban, és arra a következtetésre jut, hogy az alkalmazott fordítói eljárások tudatos döntés következtében alakultak ki: az egyénnevek esetében a behelyettesítés, a helynévi eredetű családnévelőzményeknél pedig a szorosabb értelemben vett fordítás volt az uralkodó.

A könyv 5. fejezete (141–153) a személynéveket érintő nyelvi kontaktushatásokat veszi szemügyre. Mivel a tárgyalt korszakban a névkészlet nagyobb része idegen eredetű volt, valószínűleg a nevek többsége kétnyelvűség, illetve nyelvi érintkezés útján került a magyarba. (Ez a szerző szerint még a görög–latin eredetű egyházi nevek esetében is igaz: feltehetően többnyelvű, latinul és/vagy görögül tudó papok közvetítették őket.) Az átvett egyénnevek között a szerző két csoportot különít el: a „közvetlen kölcsönnevek” esetében maga a név került más nyelvből a magyarba, míg az „alaki kölcsönnevek” (144) esetében az ismert alpnév valamely más alakváltozatát vették át egy idegen nyelvből. Közvetett kontaktusjelenségnek tekinthető a kétnevűség (pragmatikai) jelensége, pl. *Jacob Erdeli* ~ *Jacob Sibenpürger* (148).

A könyv utolsó, 6. fejezete (155–158) a vizsgálatok eredményeit és hasznosíthatóságát foglalja össze. A korpusz jelentős mértékben gazdagította a 13–14. század névanyagának ismeretét, és világosan követhetővé tette a görög–latin eredetű egyházi egyénnevek térhódításának részleteit. Ugyanakkor a korpusz elemzésének legfőbb hozadéka a családnevek kialakulásáról alkotott pontosabb kép megrajzolása.

A kötetet gazdag irodalomjegyzék és angol nyelvű összefoglaló zárja.

3. A Personal Names in Medieval Hungary [Személynévek a középkori Magyarországon] című angol nyelvű kötet kétségtelenül hiánypótló mű a magyar névkutatás eredményeinek nemzetközi közvetítésében: nem egyszerűen fordítása a 2011-es, már említett magyar nyelvű monográfiának, hanem a középkori magyarság névanyagának – az angol nyelven olvasó külföldi névkutatók lehetséges ismereteit szem előtt tartó, ugyanakkor európai kontextusba helyezett – bemutatása, miközben kitekintést nyújt a magyar névrendszer további alakulására is, egészen napjainkig.

A kötetet bevezető 1. fejezetben (9–11) a szerző megfogalmazza művének célját, a középkori magyar névadás átfogó, kulturális-társadalmi szempontokat is érvényesítő bemutatását, majd számba veszi mindazon tudományokat (történeti nyelvészet, helyesírás-történet, irodalomtörténet stb.), amelyeket segítségül hívott célja eléréséhez. Röviden ismerteti a kutatásra kiválasztott korszak magyarországi történetét és a felhasznált forrásokat.

A 2. fejezet (12–18) áttekintést nyújt a magyar személynévtörténeti kutatás múltjáról, a névanyag gyűjtéséről és archiválásáról, illetve a kutatás újabb eredményeiről és lehetőségeiről.

A 3. fejezetben (19–22) a szerző bemutatja az idegen nyelvű középkori források általános jellemzőit és az azokból összeállított korpuszt, annak mennyiségi jellemzőit és

aránytalanságait (a névviselek nemi, társadalmi rétegbeli és lakóhely szerinti megoszlását illetően).

A 4. fejezetben (23–49) alapvető módszertani kérdéseket és dilemmákat tárgyal a szerző, utalva a nevek földrajzi eloszlására, a névviselek társadalmi helyzetének, nemzetiségének és anyanyelvének megállapítására, illetve a mindezek kapcsán előforduló nehézségekre. Bemutatja a névanyag korszakolásának elveit és gyakorlatát, melynek eredményeként 1223–1342 között 30 éves intervallumokban jelennek meg az elemzés eredményei. Részletesen ismerteti (és térképen is ábrázolja) a 11 vizsgált régiót, illetve a forrásokban szereplő névviselek társadalmi megoszlását (birtokosok, városi és mezővárosi polgárok, jobbágyok és „egyéb”). Ugyanebben a fejezetben kapott helyett az alapnév és névváltozat megítélésének problematikája is.

A terjedelmes 5. fejezetet (50–130) az egyénnevek elemzésének szentelte a szerző. A magyar eredetű egyénneveket (nagyon helyeselhetően) jelentésükkel együtt közli (*Kopasz* 'Bald', *Gyöngy* 'Pearl', 50) az angolul olvasók számára. A fejezet elején a szerző ismerteti a magyar névadás kezdeteit (az egynevűség korszakából), majd bemutatja a kereszténységnek a magyar névadásra gyakorolt meghatározó hatását, illetve a világi és egyházi nevek egymás mellett élését. Az egyházi nevek egyre növekvő térnyerésének bemutatásakor a Biblia és a martirologiumok szerepét hangsúlyozza. Ezután ismerteti a 14. századi oklevelekben szereplő egyénnevek társadalmi és földrajzi eloszlását, illetve időbeli elterjedését, a névtudományban bevett sorrendben: elsőként a férfi-, majd a női neveket mutatva be. A korpuszban szereplő nevek gyakoriságát táblázatos formában is olvashatjuk (abszolút és relatív előfordulási értékekkel). Az egyes egyénneveket a magyar kötetből is ismert etimológiai elvek alapján csoportosítja a szerző: magyar és jövevény- (görög–latin, török, német, szláv, francia), bizonytalan, illetve ismeretlen eredetű nevek használatát vetve össze egymással. A bemutatott adatokat a szerző minden esetben egybeveti a magyar névtani szakirodalom korábbi eredményeivel. (A regionális eloszlás bemutatásánál összeállított táblázatokban kizárólag magyar földrajzi nevek szerepelnek, talán szerencsésebb lett volna a célnyelvi olvasók ismereteit szem előtt tartva itt az ismertebb tájnevek angol, illetve nemzetközi elnevezéseit is használni: *Szlavónia* ~ *Slavonia*, *Erdély* ~ *Transylvania*. Ugyanígy nagyban segítené az olvasóközönséget, ha egy mellékelt térképen lehetne tájékozódni a gyakran hivatkozott magyar városok és tájak földrajzi elhelyezkedéséről.)

Az egyénnevek mai formája mellett a szerző részletesen adatozza a további névformákat is, pl. *András*: *Anda*, *Andich*, *Anduch*, *Andurka*, *Endes*, *Endre*, *Endus* (93), *Katalin*: *Kata*, *Kathow*, *Katus* (94).

A fejezet nemcsak a választott egyénnevekről nyújt felvilágosítást, hanem a középkori magyarországi névadás lehetséges motivációit is ismerteti. Eközben bemutatja az Árpád-kori Magyarország szentiszteletét, valamint a szentnevek gyakorisága és a szentkultuszok közötti összefüggést, kitekintve a helynevekre is. A magyar nyelvű kötethez hasonlóan itt is olvashatunk a korabeli irodalmi művek névdivatot befolyásoló hatásáról (*Olivér*, *Trisztán*, *Izolda*). Az egyénnevekről szóló fejezet néhány család névöröklési hagyományait ismertette a genealógia eredményeinek alkalmazhatóságára is mutat példát.

A 6. fejezet a családnévelőzményeket és a valódi családneveket tárgyalja (131–186). A szerző bemutatja a névszerkezet fogalmát (131), majd ismerteti a magyar névtudományban – a 19. századtól kezdődően egészen a 21. századig – a családnevek kialakulásáról létrejött elméletek főbb jellemzőit. A szerző a magyar családnévrendszer bemutatásakor

utal az európai nyelvi-kulturális kapcsolatokra és a névanyag párhuzamaira is. A magyar családnévanyagot – a névadás motivációja alapján, az N. FODOR JÁNOS által kidolgozott tipológiát követve – 7 csoportba rendezve mutatja be: hellyel való kapcsolatra utaló (*Egri, Erdélyi*), személlyel való kapcsolatra utaló (*Abafi, Adrassy*), néppel, népcsoporttal való kapcsolatra utaló (*Cseh, Szász*), foglalkozásra, méltóságra, társadalmi helyzetre utaló (*Bíró, Keresztes*), külső-belső tulajdonságra utaló (*Kövér, Császár*), eseményre utaló (*Jóljárt, Paplövő*) és kétrészes (*Györgybíró, Kispéter*) típusokat különböztetve meg. Ezután kerül sor a családnevek kialakulásának, illetve előzményeinek tárgyalására, számos példát hozva föl az ezek közötti átmeneti tulajdonnevekre.

A 7. fejezetben (187–194) a szerző rövid kitekintést nyújt a magyar személynévanyag további történetére, a középkortól egészen napjainkig. A névanyag megszüllülésének tárgyalása után megemlíti a romantika korában létrehozott vagy felújított neveket (pl. *Zalán, Jolán*), röviden utal a magyarországi nemzetiségeknek a magyar névanyagot gazdagító hatására (pl. *Ervin, Edit*), illetve az újabb idegen nevekre (pl. *Robin, Loretta*). A ma használatos utóneveket a szerző három csoportra osztja fel: eredeti, közszói eredetű magyar személynévekre, jövevénynévekre, illetve az előző két csoport példányaiból a magyarban létrejött nevekre (beleértve az önállóvá vált becézőneveket is). Végül szót ejt a határon túli és a nyugati szórványban élő magyar kisebbségek névadásáról és névhasználatáról is.

Ezt követően röviden bemutatja a magyarországi családnévkészletet – itt is utalva az őshonos magyarországi nemzetiségek családnévanyagára: ismerteti a magyarországi zsidóság családnévhasználatának történetét, az őshonos nemzetiségek családnévkészletének főbb jellemzőit (néhány gyakorisági adatot is közölve).

A családnévhasználat szabályozásának rövid ismertetésén túl természetesen nem maradhatott el a névmagyarosítás történetének és nyelvi eszköztárának bemutatása sem. Itt a magyarosítás által keletkezett neveknek mind a jelentését, mind a gyakori grammatikai eszközeit bemutatta a szerző. A ma használatban lévő magyarországi családnévanyagot ennek megfelelően összegzőképpen három csoportba sorolja: 1. természetes keletkezésű, magyar eredetű családnévek, 2. természetes keletkezésű, idegen eredetű családnévek és 3. mesterségesen létrehozott családnévek. (Ezen utolsó csoportba sorolja a felvett álneveket is.) Végül szót ejt a kisebbségben élők magyar családneveinek alakulásáról is.

A fejezet végén – és egyben a kötet zárásaként – a szerző a magyarországi névhasználatban kapcsolatban felsorolja a törvényi szabályozásban megengedett asszonynév-típusokat és a legfontosabb névhasználati terminusokat.

Az angol nyelvű kötetet irodalomjegyzék, valamint tárgy- és névmutató zárja.

4. Az előbbieken bemutatott két monográfiát egy gazdag névtár, az Anjou-kori személynévtár 1343–1359 egészíti ki, amely a korábban említett, 2011-es névtár folytatása.

A szótári rész előtt hasznos tudnivalókat találunk a névtár használatához. A tájékoztatót, a rövidítésjegyzéket és a források, valamint a felhasznált irodalom jegyzékét a 21. laptól a 286. lapig a kéthasábos egyénnévi szótárrész, majd az Élő névhasználatra utaló megkülönböztető névelemek felsorolása (287–326) követi, végül a nemzetségnevek (327–332) szócikkei zárják a szótárt. A kötet végén (333–334) a szerző külön is összegyűjtötte immáron kétkötetes, összesen közel 20 000 személynevet tartalmazó névtárának női nevekre utaló címszavait.

A névtár elsődleges forrásaként az idáig 7 kötetes Anjoukori okmánytár szolgált, amelynek adatait a szerző helyenként további forrásokból egészítette ki. A kétkötetes

névtár egységes szerkesztési elvek alapján készült: az Anjou-kori oklevelek szempontjából teljességre törekedett, vagyis minden ott fellelhető személynevet tartalmaz, ugyanakkor egy-egy névviselőt csak egyszer (de annak minden névváltozatával). A különböző helyesírási változatok közötti eligazodást az utaló címszavak segítik. A lemma betűtípusában és méretében is elkülönül a szócikk többi részétől, ez általában – a korabeli oklevelezés nyelvének megfelelően – az alpnév latin alakja. (Az egyes szócikkekben a különböző információkat – a lexikográfiai hagyományok szerint – több betűtípus és mellékjel jelzi.) A címszót a névviselő neme követi (m: férfi, f: nő), majd az etimológiai tudnivalók. Mindezek után szerepelnek a névalak előfordulásai időrendben (*Barrabas, Barla, Barlabas, Barnabas, Barnolch*, 37–38), az oklevélforrás és évszáma megjelölésével, helyenként az ottani szövegkörnyezetet is megadva. Az egyazon személyre utaló, eltérő alakok a legkorábbi említésnél vannak feltüntetve. A szótári rész utal az adott személynevet tartalmazó helynevekre is. Az egyénnévi szótári rész bizonyos szempontból együtt használandó a LADÓ–BÍRÓ-féle Magyar utónévkönyvvel, hiszen ennek a megfelelő szócikkeire is tartalmaz utalásokat, nem ismételve az ott olvasható információkat.

Mivel a személynévtár nem egyszerűen egyénneveket sorol fel, hanem a nevek mögött gyakran azonosítható (és adott esetben több oklevélben is előforduló) személyeket vesz számba, egyénnévi része (amennyiben ezt a források lehetővé teszik) tartalmazza a névviselő lakhelyét vagy birtokát, társadalmi helyzetét, akár nemzetségét is.

A szócikkek mérete nyilvánvalóan az adott név középkori (és gyakran későbbi) jelentőségétől függ: a *Johannes* alapalakhoz rendelt névalakok előfordulásai 26 oldalt töltenek meg, miközben a *Jalko* vagy a *Job* 1-1 előfordulással rövid szócikkben kapott helyet.

Az élő névhasználatra utaló családnévelőzmények szótári része is hasonló elvek szerint épül föl, lehetővé téve a személyek-családok kereshetőségét. A szócikkek a történeti előfordulások után a megkülönböztető névelemek eredetét és közszoji jelentését is tartalmazzák, az egyazon személyt jelölő különböző (pl. latin és magyar) megfelelőket utalások rendszere kapcsolja össze. A bizonytalan etimológiát a szerző a következőképpen jelzi: „Alaz 1353: Andr. dict. *Alaz* cursor [...] <olasz?>” (287.), a hiányzó etimológiára puszta kérdőjel utal. Mivel a szótár ezen része a magyar eredetű névelemeket a mai névalakok szerint közli (*Ács*, nem *Alch*), szinkron családnévszótárak kiegészítéseként is olvasható.

Az 56 nemzetségnevet szótárazó rész címszavait a modernizált névalakok alkotják: *Ajtony* (a forrásban: *Ohtun*, 327), *Csák* (a forrásokban: *Chak*, *Chaak*, 328).

A névtárat a női nevekre utaló címszavak mutatója zárja. A nevek után utalás található arra, hogy az adott női név melyik kötetben található meg. A mutató az ugyanazon címszó alá rendelt különböző névalakokat itt külön is felsorolja: *Anna*, *Annus*, *Anych*, *Anyth* (333), *Ursula*, *Wrsula* (334). Az okleveles források kora és jellege magyarázza, hogy a két vastkos szótárban mindössze 183 nőinév-alak fordul elő.

5. A három kötet együttesen a középkori magyar névadás és névhasználat megbízható forrása és értelmezése, minden magyar és külföldi, angolul olvasó név- és nyelvtörténész, illetve érdeklődő számára alapmű.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4680-105X>

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar